

بررسی و مقایسه ویژگیهای نقاشی خانواده در کودکان طلاق و کودکان
غیرطلاق در دوره پیش دبستانی (دوره آمادگی) منطقه ۱۱ شهر تهران، سال
تحصیلی ۸۴-۱۳۸۳

زهرا فایض^۱

دکتر احمد برجعلی^۲

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی و مقایسه ویژگیهای نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق، بررسی و مقایسه ویژگی های نقاشی کودکان دختر و پسر طلاق با کودکان دختر و پسر غیرطلاق انجام شد. جامعه آماری این تحقیق شامل کودکان دوره آمادگی (دوره پیش از دبستان)، در مراکز پیش دبستانی تحت پوشش آموزش و پرورش منطقه ۱۱ شهر تهران می باشد که با روش نمونه گیری در دسترس تعداد ۴۰ نفر از کودکان که شامل ۲۰ کودک طلاق و ۲۰ کودک غیر طلاق در طیف سنی ۶-۷ سالگی می باشد انتخاب شدند. روش تحقیق در این بررسی، روش توصیفی است. ابزار مورد استفاده در این تحقیق "تست ترسیم خانواده"^۳ است این مطالعه نشان داد که بین ویژگی های نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از

۱- کارشناسی ارشد آموزش و پرورش پیش دبستانی

۲- استادیار گروه روانشناسی بالینی دانشگاه علامه طباطبایی

لحاظ ترسیم خطوط راست، حذف خود، حذف اعضای خانواده (پدر، مادر، خواهر و برادر)، جدا کشیدن یک یا چند شکل از بقیه، ترسیم نشانه های منفی احساسات از طریق صورت، نوع والدی که بزرگتر ترسیم می گردد تفاوت معنادار آماری وجود دارد و از لحاظ ترسیم خطوط منحنی و ترتیب نقاشی (ترسیم شکل پدر به عنوان شخص اول) تفاوت معنادار آماری وجود ندارد.

واژگان کلیدی: نقاشی خانواده، کودکان طلاق، کودکان غیرطلاق، مقطع پیش دبستانی.

مقدمه

با ملاحظه آمار طلاق در ایران در سال ۱۳۸۲ که برابر با ۷۲۳۵۹۹ مورد بوده است در مقایسه با سالهای گذشته می توان نتیجه گرفت که در جامعه روند صعودی داشته است در جهان هم آمار طلاق روند صعودی دارد که این آمار بیانگر افزایش میزان طلاق به عنوان چشمگیرترین تغییر در قرن حاضر در زندگی خانوادگی می باشد که توجه بسیاری از جامعه شناسان و روانشناسان را جهت انجام تحقیقات گسترده تر در رابطه با این موضوع جلب نموده است. از آنجا که کودکان بخصوص در مقطع پیش دبستان، آسیب پذیرترین مرحله سنی از لحاظ ساختار روانی را طی می نمایند لزوم توجه به بهداشت روانی کودکان طلاق بسیار واضح و روشن است زیرا آنها خود را مسئول این جدایی و از هم گسیختگی می دانند و همین مسأله مشکلات رفتاری و هیجانی کودک را تشدید می کند بنابراین اثرات منفی بلند مدت طلاق تا آنجا پیشروی می کند که فعالیتهای اجتماعی خود را در آینده دچار اختلال می کند لذا تشخیص مشکلات روانی کودک و انجام اقدامات روانشناختی لازم و مرتبط با کودک اساس

درمان و موجب کاهش اختلالهای رفتاری و هیجانی کودکان طلاق می شود. در این پژوهش به بررسی مسائل و مشکلات کودکان طلاق جهت تشخیص به موقع این مسائل پرداخته شده است.

پیشینه ی پژوهش

اسپیگلمن^۱، اسپیگلمن^۲، انگلسون^۳ (۱۹۹۲) در تحقیقی که با تحلیل تست ترسیم خانواده یک مقایسه ای بین کودکان خانواده های طلاق و کودکان خانواده های غیرطلاق (شامل ۱۰۸ کودک سوئدی، ۵۴ کودک طلاق، ۵۴ کودک غیرطلاق می باشد) انجام دادند. نتایج تحقیقات نشان داد که پسران طلاق، خواهر و برادرانشان را به نسبت بیشتری در مقایسه با دختران و پسران غیرطلاق حذف می کنند. هم کودکان طلاق و هم کودکان غیرطلاق معمولاً پدر را به عنوان موجود بزرگتر از مادر به تصویر می کشند. مشکلات خانوادگی در گروه طلاق با حذف کردن اعضاء خانواده و همچنین با جدا کردن یک یا چند شکل از بقیه و یا پنهان کردن یا حذف کردن دستها و یا پاها و پریاشکل های دیگری که در نقاشی می کشند ابراز می شود. همچنین نتایج نشان داد که نشانه های منفی احساسات از طریق صورت، در نقاشی های کودکان طلاق اغلب منفی است این کودکان همچنین مستعدند که نشانه های افسردگی را در آزمون رورشاخ نشان بدهند. لوین^۴ و ایزاکس^۵ (۱۹۸۴) به تحلیل نقاشی های خانواده از یک گروه کودکان طلاق در چند ماه بعد از طلاق و سپس دو سال بعد پرداختند و روی ترکیب

خانواده و اندازه ی نسبی در نقاشی هر دو والد متمرکز شدند و نتایج تحقیق نشان داد که با گذشت زمان از موقعی که خانواده از هم گسیخته شد یک افزایش تمایلی برای کودکان طلاق و خانواده های با سرپرستی مادر وجود دارد که مادرشان را به عنوان موجود بزرگتر از پدر به تصویر بکشند. همچنین مایلند که پدرشان را اغلب با افزایش زمان که این رویداد ادامه دارد را از نقاشی شان حذف کنند. تحقیقی توسط ماروین رزینکوف^۱ و هلگا رزینکوف^۲ (۱۹۸۴)، تحت عنوان "آزمون ترسیم خانواده: یک مطالعه ی مقایسه ای از نقاشی های کودکان" انجام شده است.

نقاشی های خانواده از ۱۰۰ کودک کلاس دوم، در طیف سنی ۷ تا ۹ سال که به سه دسته جنسیت و نژاد و درآمد طبقه بندی شده بودند بدست آمد. نتایج اولیه ی تحقیقات نشان داد که نقاشی های خانوادگی پسرها و دخترها فقط در این موارد تفاوت می کند که پسرها خود را به طور قابل ملاحظه ای در وسط نقاشی رسم کرده بودند و در بیشتر موارد مادر را از نقاشی حذف می کردند و یا او را بدون دست می کشیدند. در نقاشی های کودکان از نژاد سیاه و سفید که در جامعه ی جدا نشده زندگی می کردند بیشتر شباهت وجود داشت. لیکن کودکان سیاه پوست بیشتر انگشتان دست را از قلم انداخته بودند و همچنین دیگر فرزندان را از نقاشی هایشان حذف کرده بودند. آماتو^۳ و کیت^۴ (۱۹۹۱) در اوایل دهه ۹۰ به منظور مطالعه رفاه

1-Marvin Reznikoff
3-Amato

2-Helga R.Reznikoff
4-Kitt

بچه های طلاق با بچه هایی که والدین آنها ازدواج مجدد کرده بودند، متاآنالیزی از ۹۲ پژوهش، ارائه دادند.

این متاآنالیز نشان داد که بچه های طلاق در عواملی چون موقعیت تحصیلی، سلوک، سازگاری روانشناختی و خودانگاری، توانش اجتماعی و تن درستی بلندمدت نمرات بسیار پایین دریافت کرده اند.

تحقیقی توسط جوان بی کلی^۱ (۲۰۰۰) با عنوان "سازگاری کودکان در ازدواج های ناسازگار و طلاق: مرور تحقیقات یک دهه" انجام شده است از نتایج این تحقیق این بود که دریافتند که بسیاری از نشانه های روانشناسی در کودکان طلاق می تواند برای سالها قبل از طلاق به حساب آورده شود. تحقیقی دیگر توسط ویلیام اف هودگس^۱، رالف سی ویچ اسلر^۲، کن استنس بالانتین^۳، با عنوان "طلاق و کودک پیش دبستان، استرس های فراینده" انجام شد. در این تحقیق ۲۶ کودک طلاق و ۲۶ کودک غیرطلاق مورد مطالعه قرار گرفتند. پژوهشگران در این تحقیق مطرح کردند که طلاق برای کودکان پیش دبستان یک زمان آسیب پذیر خاصی برای رشد ناسازگاری است. تحقیقی توسط هودگس، چسام^۴، تایرنی^۵ (۱۹۸۳) با عنوان "رابطه والدین- کودک و ناسازگاری در کودکان پیش دبستان در خانواده های طلاق گرفته و عادی" انجام گرفت. از نتایج تحقیق این است که صمیمیت و آسان گیری والدین با اندازه گیری

1- Joun b Kelly
3-Ralph C. Wechsler
5-Helen K Busehbaum

1- William F, Hodges
4-Constance, Ballantine
6-Carol W Tierney

سازگاری کودک در هر دو نوع خانواده مرتبط است. تحقیقی توسط پولاک^۱، گین تر^۲ (۱۹۹۶) با عنوان "آیا ساختار خانواده روی بازدهی آموزشی کودکان اثر می گذارد؟" از نتایج تحقیق این بود که بازدهی آموزشی بین کودکان فرزندخوانده در ساختار خانواده های دیگر و کودکان واقعی از هر دو والد تفاوت بسیاری دارد. تحقیقی توسط پورتس^۳، لهن^۴، برون^۵ (۱۹۹۹) با عنوان "فهرست برداری کردن از سازگاری کودک: تعیین کردن تغییرات در سازگاری کودک طلاق" انجام گرفت و نتایج نشان داد که (CDAI)^۶ یا "فهرست برداری از سازگاری کودک طلاق" به عنوان یک ابزار سودمند در تعیین کردن سطوح سازگاری کودکان از والدین طلاق گرفته می باشد. این بررسی یک توصیفی از تفاوت های جنسی و سنی در سازگاری در طول دوره ی پیش از طلاق فراهم می کند. در تحقیقی که توسط مکی (۱۳۷۲) بر روی ۴۰ دانش آموز دختر مقطع ابتدایی انجام گرفت به تحلیل نقاشی خانواده در فرزندان طلاق و فرزندان غیرطلاق پرداخته شد که نتایج این پژوهش بیانگر این بود که بین نقاشی فرزندان طلاق و غیرطلاق تفاوت معناداری وجود دارد. فرزندان طلاق در نقاشی خانواده به طور قابل ملاحظه ای به حذف خود و ترسیم پدر و مادر در فاصله ی دورتر از یکدیگر و بکارگیری کمتر تنوع رنگ در نقاشی پرداخته اند. تحقیقی توسط فراهانی (۱۳۷۰) تحت عنوان "بررسی ویژگی های نقاشی خواب و رویا در کودکان عادی و افسرده" انجام گرفته است. آزمودنی ها، کودکان با طیف سنی ۷-۱۱ سال دختر و پسر بوده اند که از نتایج این پژوهش

1-Robert A.Pollak

3-Pedro R.Portos

5-H.Brown

2-Donnak

4-Amy. J.Lehman

6-Child,s Divorce Adjustment Inventory

می توان به این موارد اشاره کرد: تفاوت ویژگیهای نقاشی خواب و رویا در کودکان عادی و افسرده از لحاظ رعایت تناسب در ترسیم ابعاد مکان، اشخاص با سن کودک، تنوع رنگ (۷۰٪ کودکان افسرده نقاشی بدون رنگ تحویل دادند). تحقیقی توسط هاشمی (۱۳۸۲) با عنوان "مقایسه ی آزمون ترسیم خانواده کودکان ساکن مؤسسات شبانه روزی وابسته به سازمان بهزیستی" صورت گرفته است از نتایج تحقیق این است که بین ویژگیهای نقاشی خانواده کودکان عادی و کودکان پرورشگاهی از لحاظ میزان بازداری با کشیدن نقاشی و با پاسخ به پرسشهای مصاحبه، وسعت ترسیم نقاشی، نیروی خطوط نقاشی، پویائی ترسیم. جهت ترسیم ... تفاوت معناداری وجود دارد. تحقیقی توسط خلیلی سار (۱۳۸۲) با عنوان "بررسی و مقایسه ی نقاشی کودکانی که پدر معتاد دارند با کودکانی که پدر عادی دارند در شهرستان کرج" انجام گرفته است و از نتایج این پژوهش این است که بین ویژگیهای نقاشی خانواده در کودکان عادی و کودکانی که پدر معتاد دارند، تفاوت معناداری وجود دارد.

فرضیه های پژوهش

در تحقیق حاضر ویژگیهای نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ هشت

ویژگی مورد بررسی قرار گرفت که فرضیه های زیر را در بر می گیرد:

۱- بین ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ ترسیم خطوط راست

و منحنی تفاوت معنی دار آماری وجود دارد.

۲- بین ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ حذف خود تفاوت

معنی دار آماری وجود دارد.

۳- بین ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ حذف اعضاء خانواده (پدر و مادر، خواهر و برادر) تفاوت معنی دار آماری وجود دارد.

۴- بین ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ کشیدن یک یا چند شکل از بقیه تفاوت معنی دار آماری وجود دارد.

۵- بین ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ ترسیم نشانه های منفی احساسات از طریق صورت تفاوت معنی دار آماری وجود دارد.

۶- بین ویژگی نقاشی کودکان دختر طلاق و کودکان پسر طلاق از لحاظ نوع والدی که بزرگتر ترسیم می گردد تفاوت معنی دار آماری وجود دارد.

۷- بین ویژگی نقاشی کودکان پسر طلاق و کودکان پسر غیر طلاق از لحاظ ترتیب نقاشی (ترسیم شکل پدر به عنوان شخص اول) تفاوت معنی دار آماری وجود دارد.

۸- بین ویژگی نقاشی کودکان دختر طلاق و کودکان دختر غیرطلاق از لحاظ ترتیب نقاشی (ترسیم شکل مادر بعنوان شخص اول)، تفاوت معنی دار آماری وجود ندارد.

شیوه ی تحقیق

آزمودنی ها: در این پژوهش تعداد ۲۰ کودک والدینشان طلاق گرفته اند و ۲۰ کودک که والدینشان طلاق نگرفته اند حضور داشتند.

ابزار تحقیق: به منظور گردآوری داده های مورد نیاز در متغیر وابسته، کودکان گروههای نمونه با آزمون ترسیم خانواده مورد آزمون قرار گرفتند. در زمینه ی بررسی اعتبار و قابلیت اعتماد ترسیم خانواده پژوهشی به انجام نرسیده است اما اعتبار نتایج ترسیم خانواده تابع تجربه

ی بالینی آزمونگر می باشد. همچنین کرمین^۱ در انتشار نتایج خود به نمونه های مرکب از ۱۲۰۰ تک بررسی (۸۰۰ پسر و ۴۰۰ دختر ۶-۱۴) متکی است که بر این اساس، نتایج خود را دارای قابلیت تمایز میان حالات معمولی و حالات خاص یا اختلال آمیز می داند (دادستان، ۱۳۷۴).

شیوه ی اجرا

کودک را در مقابل میزی که کاملاً اندازه ی اوست می نشانیم و یک برگ کاغذ سفید (به ابعاد ۲۹/۵*۲۱ سانتیمتر) یک مداد سیاه نوک تیز نسبتاً نرم در اختیار او قرار می دهیم. آزمونگر به کودک می گوید: "یک خانواده را نقاشی کن، یک خانواده را در فکر خودت مجسم کن و آن را نقاشی کن". با شروع کار و فرآیند ترسیم به دقت یادداشت می شود. پس از پایان ترسیم به منظور آنکه تا حد امکان جنبه ی فاعلی در تفسیر تحلیل یابد و همچنین اطلاعات دقیقی به دست آید، آزمونگر به کودک می گوید "حالا تو خانواده ای را که کشیده ای، تعریف کن" و در صورت لزوم آزمونگر نقش و جنس و سن هر یک از اشخاص را از کودک می پرسد پس بی آنکه مصاحبه به صورتی خشک و انعطاف ناپذیر به کودک تحمیل شود، پرسش هایی مطرح می شود و سعی بر این است که کودک در پاسخ ها، احساس خود را بی هیچ اجبار بیان کند (دادستان، ۱۳۷۴).

یافته های پژوهش

در این قسمت با استفاده از آزمون خی دو (X^2) به تجزیه و تحلیل فرضیه های تحقیق

پرداخته می شود:

جدول شماره ی (۱): مقایسه ی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ

ترسیم خطوط راست.

فراوانی مشاهده شده	فراوانی مورد انتظار
۳۰۱	۲۴۹
۱۹۷	۲۴۹

P	درجه آزادی	خی دو
۰/۰۰۰	۱	۲۱/۷/۱۹

جدول شماره (۱) نشان می دهد که خی دو محاسبه شده: ۲۱/۷/۱۹ بوده و در سطح ۰/۰۰۰ معنادار است که نشانگر این است که کودکان طلاق نسبت به کودکان غیرطلاق خطوط راست را بیشتر ترسیم می کنند بنابراین قسمت اول از فرضیه ی اول مورد تأیید می باشد.

جدول شماره ی (۲): مقایسه ی ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ ترسیم خطوط منحنی.

فراوانی مشاهده شده	فراوانی مورد انتظار
۲۳۲	۲۵۰
۲۶۸	۲۵۰

P	درجه آزادی	خی دو
٪ ۱۰۷	۱	۲/۵۹۲

جدول شماره (۲) نشان می دهد که خی دو محاسبه شده ۲/۵۹۲ بوده و در سطح ٪ ۱۰۷ معنادار نمی باشد که بیانگر این است که بین ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق

از لحاظ ترسیم خطوط منحنی تفاوت معنادار آماری وجود ندارد بنابراین قسمت دوم از فرضیه اول رد می‌شود.

جدول شماره ی(۳): مقایسه ی ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ حذف خود.

فراوانی مشاهده شده	فراوانی مورد انتظار	
۹	۴/۵	کودکان طلاق
.	۴/۵	کودکان غیرطلاق

خی دو	درجه آزادی	P
٪۹	۱	٪۵

جدول شماره(۳) نشان می‌دهد که خی دو محاسبه شده: ۹٪ بوده و در سطح ۵٪ معنادار

است که بیانگر این است که همه ی کودکان طلاق حذف خود را در نقاشی داشتند و هیچ کدام از کودکان غیرطلاق ویژگی نقاشی حذف خود را نداشتند بنابراین فرضیه ی دوم مورد تأیید واقع می‌شود.

جدول شماره ی(۴): مقایسه ی ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ حذف اعضاء خانواده(پدر و مادر و خواهر و برادر).

فراوانی مشاهده شده	فراوانی مورد انتظار	
۱۱	۴/۷	کودکان طلاق
۱۳	۷	کودکان غیرطلاق

خی دو	درجه آزادی	P
۴/۵۷۱	۱	٪۳۳

جدول شماره (۴) بیانگر این است که خیی دو محاسبه شده $4/571$ بوده و در سطح 33% معنادار می باشد که نشان دهنده این است که کودکان طلاق به نسبت بیشتری از کودکان غیرطلاق در نقاشی به حذف اعضاء خانواده (پدر و مادر و خواهر و برادر) پرداخته اند.

جدول شماره ی (۵): مقایسه ی ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ جداکشیدن یک یا چند شکل از بقیه.

فراوانی مشاهده شده	فراوانی مورد انتظار	
۱۰	۶	کودکان طلاق
۲۰	۶	کودکان غیرطلاق
خی دو	درجه آزادی	P
۵/۳۳۳	۱	۲۱٪

جدول شماره (۵) نشان دهنده این است که خیی دو محاسبه شده: $5/333$ بوده و در سطح 21% معنادار می باشد که بیانگر این است که کودکان طلاق نسبت بیشتری از کودکان غیرطلاق در نقاشی یک یا چند شکل را از بقیه جدا ترسیم می کنند.

جدول شماره (۶): مقایسه ی ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ ترسیم نشانه های منفی احساسات از طریق صورت.

فراوانی مشاهده شده	فراوانی مورد انتظار	
۱۷	۸/۵	کودکان طلاق
۰	۸/۵	کودکان غیرطلاق
خی دو	درجه آزادی	P
۱۷٪	۱	۵٪

جدول شماره (۶) نشان می دهد که خیی دو محاسبه شده: 17 بوده و در سطح 5% معنادار می باشد که نشان دهنده ی این است که همه کودکان طلاق در نقاشی به ترسیم نشانه های

منفی احساسات از طریق صورت پرداختن ولی هیچکدام از کودکان غیرطلاق ویژگی نقاشی "ترسیم نشانه های منفی احساسات از طریق صورت" را نداشتند.

جدول شماره ی (۷): مقایسه ی ویژگی نقاشی کودکان دختر طلاق و کودکان پسر طلاق از لحاظ نوع والدی که بزرگتر ترسیم می گردد.

واند			
مادر	پدر		
۸	۲	فراوانی مشاهده شده	کودکان دختر
۶	۵	فراوانی مورد انتظار	طلاق
۴	۸	فراوانی مشاهده شده	کودکان پسر
۶	۵	فراوانی مورد انتظار	طلاق

P	درجه آزادی	خی دو
٪۵۵	۱	۳٫۳۳۳

جدول شماره ی (۷) نشان می دهد که خی دو محاسبه شده: ۳٫۳۳۳ بوده و در سطح ٪۵۵ معنادار می باشد که بیانگر این است که گروه دختران طلاق نسبت به گروه پسران طلاق به نسبت بیشتری شکل مادر را در اندازه ای بزرگتر ترسیم می کنند و گروه پسران طلاق نسبت به گروه دختران طلاق به نسبت بیشتری شکل پدر را در اندازه ای بزرگتر ترسیم می کنند.

جدول شماره ی (۸): مقایسه ی ویژگی نقاشی کودکان پسر طلاق و کودکان پسر غیرطلاق از لحاظ ترتیب نقاشی (ترسیم شکل پدر به عنوان شخص اول).

ترتیب نقاشی (ترسیم شکل مادر به عنوان شخص اول)			
۴	۶	فراوانی مشاهده شده	
۳/۵	۶/۵	فراوانی مورد انتظار	کودکان پسر طلاق
۳	۷	فراوانی مشاهده شده	کودکان پسر غیرطلاق
۳/۵	۶/۵	فراوانی مورد انتظار	

P	درجه آزادی	خی دو
٪ ۶۳۹	۱	٪ ۲۲۰

جدول شماره (۸) بیانگر این است که خی دو محاسبه شده: ٪ ۲۲۰ بوده و در سطح ٪ ۶۳۹ معنادار نمی باشد و این نشان دهنده ی این است که گروه کودکان پسر طلاق نسبت به گروه پسران غیرطلاق از لحاظ ترسیم شکل پدر بعنوان شخص اول تفاوت معناداری ندارند و بنابراین فرضیه هفتم مورد تأیید واقع نمی شود.

جدول شماره ی (۹): مقایسه ی ویژگی نقاشی کودکان دختر طلاق و کودکان دختر غیرطلاق از لحاظ ترتیب نقاشی (ترسیم شکل مادر به عنوان شخص اول).

ترتیب نقاشی (ترسیم شکل مادر به عنوان شخص اول)			
۴۸	۴	فراوانی مشاهده شده	کودکان
۸/۵	۱/۵	فراوانی مورد انتظار	دختر طلاق
۶	۱	فراوانی مشاهده شده	کودکان
۸/۵	۱/۵	فراوانی مورد انتظار	دختر غیرطلاق

P	درجه آزادی	خی دو
٪ ۵۳۱	۱	٪ ۳۹۲

جدول شماره ی (۹) نشان دهنده این است که خی دو محاسبه شده: ٪ ۳۹۲ بوده و در سطح ٪ ۵۳۱ معنادار نمی باشد که بیانگر این است که بین گروه دختران طلاق و گروه دختران غیرطلاق از لحاظ ترسیم شکل مادر بعنوان شخص اول تفاوت معناداری وجود ندارد و بنابراین فرضیه ی هشتم مورد تأیید واقع می شود.

بحث و نتیجه گیری

در این پژوهش نتایج به دست آمده نشان داد که بین ویژگی های نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق و همچنین بین ویژگیهای نقاشی کودکان دختر و پسر طلاق و کودکان پسر و دختر غیرطلاق تفاوت معنادار آماری وجود دارد. قسمت اول از فرضیه ی اول که تفاوت بین کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ ترسیم خطوط راست، مورد تأیید واقع شد. بر طبق نظر بولبی که به ارتباط بین افسردگی کودکان و جدایی و فقدان والدین پی برده است می توان نتیجه گرفت که بنابراین ترسیم خطوط راست که بر خطوط منحنی در نقاشی غالب است، بیانگر بازداري روانی کودکی و ریخت تعلقی کودک می باشد در نقاشی کودکان طلاق که دارای آسیب پذیری روانی بیشتری نسبت به کودکان عادی اند، بیشتر مشاهده می شود. در تحقیقی که کاظم تیموری سلماسی با عنوان بررسی و مقایسه ویژگی های آزمون ترسیم خانواده به خانواده به صورت حیوانات کودکان عادی و فرزند خواندگان ۵ تا ۸ ساله استان آذربایجان غربی سال تحصیلی ۷۴-۷۳ انجام شده فراوانی بیشتر ترسیم خطوط راست در کودکان فرزند خوانده نسبت به کودکان عادی مورد مشاهده قرار گرفت. قسمت دوم فرضیه ی اول که تفاوت بین کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ ترسیم خطوط منحنی است مورد تأیید واقع نشد. از آنجا که ترسیم خطوط منحنی بیانگر ریخت حسی که یک ریخت ارتجالی و سرزننده است می باشد در این پژوهش پیش بینی شده بود که کودکان غیرطلاق ترسیم این خطوط بر خطوط راست غالب باشد ولی مورد تأیید واقع نشد و پژوهشگر علت این رد فرضیه را وابسته به عواملی از جمله عامل وضعیت اقتصادی کودکان و درگیری کودکان

با مسائل و مشکلات مالی و به تبع آن اثرگذاری در روابط افراد خانواده با یکدیگر می‌داند. فرضیه ی دوم که بیانگر تفاوت کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ حذف خود می‌باشد و مورد تأیید واقع شد در پژوهشی که توسط اسپینگلمن و همکارانش (۱۹۹۲) در طیف سنی ۱۰-۱۲ سال انجام گرفت. نشان داد که درصد بالایی از کودکان طلاق نسبت به کودکان غیرطلاق خود را در نقاشی خانواده حذف کرده‌اند. بنابراین نتایج هر دو پژوهش با تحقیق حاضر در رابطه با فرضیه ی دوم همخوانی دارد. فرضیه ی سوم که بیانگر تفاوت معنی دار بین کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ حذف اعضاء خانواده (پدر و مادر و خواهر و برادر) می‌باشد با نتایج پژوهش اسپینگلمن و همکارانش (۱۹۹۲) همخوانی دارد به این معنی که بطور قابل ملاحظه ای حذف اعضاء خانواده در نقاشی خانواده ی کودکان طلاق در مقایسه با کودکان غیرطلاق بیشتر بوده است. نتایج تحقیق ایزاکس و لوین (۱۹۸۴) با فرضیه ی دوم این پژوهش همخوانی دارد و تمایل زیاد کودکان طلاق جهت حذف اعضاء خانواده مورد ملاحظه قرار گرفت. نتایج پژوهش مکی (۱۳۷۲) دانشگاه علامه طباطبائی نیز با نتایج این پژوهش همخوانی دارد و درصد بالایی از کودکان طلاق نسبت به کودکان غیرطلاق به حذف اعضاء خانواده در نقاشی پرداختند. فرضیه ی چهارم این پژوهش که بیانگر تفاوت معنی دار بین ویژگی نقاشی کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ کشیدن یک یا چند شکل می‌باشد با نتایج تحقیق اسپینگلمن و همکارانش در سال ۱۹۹۲ همخوانی دارد و کوپیتز (۱۹۹۲) جدا ترسیم کردن شکلها را در نقاشی اینگونه تحلیل کرد که کودک این شکلهای جدا ترسیم شده را به عنوان بخشی از خانواده ی واحد درک نکرده و یا اینکه در برقرار کردن ارتباط با اعضاء

دیگر خانواده دارای مشکل است. تحقیقی که توسط مکی (۱۳۷۲) انجام شد با نتایج پژوهش حاضر در رابطه با فرضیه ی چهارم همخوانی دارد. فرضیه ی پنجم که بیانگر تفاوت معنی دار بین کودکان طلاق و کودکان غیرطلاق از لحاظ ویژگی نقاشی ترسیم نشانه های منفی احساسات از طریق صورت می باشد. با نتایج تحقیق اسپینگلمن و همکارانش (۱۹۹۲) همخوانی دارد. اوگدون (۱۹۷۸) روشی را که اجزاء صورت مورد بررسی قرار می گیرد را بیان کرد که این نحوه ی تحلیل در پژوهش حاضر همخوانی دارد. فرضیه ی ششم که بیانگر تفاوت معنی دار بین کودکان دختر طلاق و کودکان پسر طلاق از لحاظ نوع والدی که بزرگتر ترسیم می گردد با نتایج تحقیق اسپینگلمن و همکارانش (۱۹۹۲) همخوانی دارد لوین و ایزاکس (۱۹۸۴) در تحقیق خود به نتایجی دست یافتند که فرضیه ی ششم را مورد تأیید قرار می دهد پژوهشی که توسط مکی (۱۳۷۲) انجام گرفت نشان داد که دختران طلاق به نسبت بیشتری از گروه دختران غیرطلاق مادر را بزرگتر ترسیم نموده اند.

فرضیه ی هفتم تحقیق که بیانگر تفاوت بین کودکان پسر طلاق و کودکان پسر غیرطلاق از لحاظ ترتیب نقاشی (ترسیم شکل پدر به عنوان شخص اول) می باشد، مورد تأیید واقع نشد. در حالی که بر طبق پژوهش اسپینگلمن و همکارانش (۱۹۹۲) پیش بینی شده بود که مورد تأیید واقع شود. که در واقع یک تفاوت مرتبط با جنسیت را کشف نمودند و نظر پژوهشگر در رابطه با علت عدم تأیید این فرضیه محدودیت در تعداد نمونه کودکان طلاق علت احتمالی رد این فرضیه می تواند باشد فرضیه ی هشتم این پژوهش که تفاوت بین کودکان دختر طلاق و کودکان دختر غیرطلاق از لحاظ ویژگی نقاشی ترتیب نقاشی (ترسیم شکل مادر به عنوان

شخص اول) که این تفاوت معنادار نیست و در این پژوهش هم مورد تأیید واقع شد و با نتایج پژوهش اسپینگلمن و همکارانش (۱۹۹۲) همخوانی دارد و به این نتیجه رسیدند که دختران طلاق و دختران غیرطلاق متمایلند که یا مادرشان را و یا خودشان را اول بکشند که در واقع تفاوت مرتبط با جنسیت است. تحقیقی هم که توسط مکی (۱۳۷۲) انجام شد این فرضیه را مورد تأیید قرار داد و به این نتیجه رسیدند که درصدهای قابل توجهی از کودکان دختر طلاق و مادرشان را به عنوان شخص اول ترسیم نموده اند.

پیشنهادها

علاوه بر آزمون ترسیم خانواده، سایر آزمونهای نقاشی نظیر تست نقاشی های هندسی، تست آندره ری، تست نقاشی های تصویری، آزمون وینچ، آزمون فای، آزمون درخت که به تشخیص مسائل و مشکلات روانی کودکان کمک می کند. در پژوهش هایی که محققان در مورد مشکلات روانی کودکان انجام می دهند پیشنهاد می شود که استفاده به عمل آورند تا با اجرا نمودن چندین آزمون ترسیمی بتوانند به تشخیص دقیق تری در رابطه با عدم تعادل ساختار روانی کودکان دست یابند. *پرتال جامع علوم انسانی*

منابع

الف: فارسی

- آماتو، پل (۱۳۸۰) پیامدهای طلاق برای کودکان و بزرگسالان، مهناز مهدی زادگان، انجمن اولیاء و مربیان، تهران.
- خلیلی سار، معصومه (۱۳۸۲)، بررسی و مقایسه نقاشی کودکانی که پدر معتاد دارند با کودکانی که پدر عادی دارند، دانشگاه آزاد واحد کرج.
- دادستان، پریرخ (۱۳۷۴)، ارزشیابی کودکان براساس آزمونهای ترسیمی، تهران.
- فراهانی، عذرا (۱۳۷۰)، بررسی ویژگی های نقاشی خواب و رویا در کودکان عادی و افسرده، دانشگاه علامه طباطبائی.
- مکی، فرحناز (۱۳۷۲)، مقایسه و بررسی نقاشی خانواده در فرزندان طلاق و فرزندان غیرطلاق در دبستان هجرت، منطقه ۱۱ آموزش و پرورش تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.
- هاشمی، ثمانه (۱۳۸۲)، مقایسه آزمون ترسیم خانواده کودکان عادی و کودکان ساکن در مؤسسات شبانه روزی وابسته به سازمان بهزیستی، دانشگاه علامه طباطبائی.

ب: انگلیسی

Hodges, William F., Busohsbaum, Helen. K., Tiemey, Carol. W (1983), Parent-child Relationships and Adjustment in Preschool Children in Divorce and Intact Families, Journal Of Divorce, Vol. 7pg. 43

Hodges, William F. Wechsler, Ralph C. Bullantine, Constance. (1979) Divorce and The Pre school Child: Cumulative Stress. Vol. 3. pg 55.

Kelly, Joan B. (2000), Children's Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce, A Decade Review Of Research, Journal Of The American Academy Of Child and Adolescent Psychiatry Vol 39. pg (963-73).

Portes, Pedro R. Lehman, Amy J, Brown, Joseph H, (1999) *The Child Adjustment Inventory, Assessing Transition in Child Divorce Adjustment*, *Journal Of Divorce and Marriage*, Vol 30, pg. 37.

Donna K. Ginther, Robert A. Pollak (1995), *Does Family Structure Affect Childrens Educational Outcomes?*

Spigelman, Gabriella, Spigelman, Ami, Englesson, Irmelin L (1992), *Analysis Of Family Drawing: A Comparison Between Children From Divorce and Remarriage*. Vol, 18, pg 31.

پروپش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی